

СУПСТАНДАРДНИ МАЂАРИЗМИ
У СРЕМЧЕВОМ ДЕЛУ *ПОП ЂИРА И ПОП СПИРА*
(поводом 150-годишњице од пишевог рођења)

Јован Јерковић

(Србија, 21000 Нови Сад, ул. Антона Чехова 2)

1.1. Стеван Сремац (1855–1906), значајан, популаран и омиљен српски писац рођен је у Сенти. Сента, градско насеље у северном делу Бачке, лежи на десној обали Тисе. У прошлости је са Сегедином представљала важан занатлијски и трговачки центар у Потисју. До средине XVIII века била је српско насеље. После сеобе Срба у Русију насељавају је Мађари и од тога времена до данас мађарски живаљ чини већину (Енциклопедија).

Сремац је у родном месту живео до своје дванаесте године, када се сели у Београд у коме је похађао средњу и високу школу (дипломирао из историје на Великој школи у Београду, 1878). Као професор историје службовао је у Пироту и Нишу десетак година, а после (1892) у Београду све до смрти (Деретић 1985: 397).

1.2. У свом књижевном раду Сремац је описивао средине из три различите зоне српског језика: банатску (бачку), нишку и београдско-србијанску.

Сремац је припадао реалистичком књижевном правцу који је у српској књижевности преовлађује у другој половини XIX века. Први круг српских реалиста (Глишић, Веселиновић и др.) био је оријентисан на сеоски амбијент; други, нешто млађи писци (њима припада и Ст. Сремац), мотиве за своја дела привенствено налазе у паланкама, варошицима и градовима. Овом кругу треба прикључити и знатно старијег Јакова Игњатовића (рођен у Сент-андреји, 1822).

1.3. Осврћући се на епоху српског реализма у целини, Д. Вученов (1965: 221) као његово битно обележје истиче регионализам:

„Отуда је један од важних видова регионализма постала употреба локалног говорног стила у дијалогу, који је опет био важан елеменат развијања приповетке и унутрашње структуре прозног дела уопште у овом књижевном периоду. Како је за реализам карактеристично да се писац спушта међу ниже друштвене слојеве то су се у уметничком дијалогу који воде људи из те средине, нешколовани и неуки у књижевном језику коме нису знали ни границе, морали развити дијалектизми, архаизми, варваризми, професионални жаргони и други облици одступања од књижевног језика, Вукове и вуковске књижевне норме. Међутим, једном освојена слобода није се задржала само у

границама дијалога него се ширила даље, прелазила у пишчеву наравију, његов опис и другде.”

1.4. Сремчева најзначајнија дела, као што је речено, везана су за три различите зоне: Ниш (*Зона Замфирова, Ивова слава, Гир Герас* и др.), за подручје западне Србије (*Букадин*) и Баната (*Поп Тира и поп Спира*). Његова пак дела могу да послуже као одлична илустрација изнетих тврдњи Д. Вученова јер су критичари истицали да писац веома верно преноси говор средине коју описује и да је у томе ненадмашан. Због тога је дело Ст. Сремца било често у жижи интересовања лингвиста, посебно дијалектолога. Међутим, највише је пажње било усмерено на дела из Нишког региона. Језик *Поп Тира и поп Спира* поређен је са данашњим говорима Војводине, првенствено Баната и Бачке; за домен лексике истиче се утицај немачког и мађарског језика који се по правилу не илуструје примерима, или пак са 3–4 примера (исп. Пецо 1995 и тамо наведену литературу).

1.5. Територија северног и средњег Баната и северне и средње Бачке је вишенационална, поред Срба и Хрвата на овом простору живе Мађари, Румуни и Словаци (подручје Баната), а до краја Другог светског рата на целом подручју били су бројни и Немци, што је погодновало развоју вишејезичности. Српска дијалектологија до данас располаже са малим бројем речника појединих народних говора. Речник српских народних говора Војводине обухватио је у четири изашла тома око половину слова азбуке (А–Љ), а рад на прикупљању грађе и њеној даљој обради траје.

1.6. Као што је истакнуто, Сремац је рођен у граду с већинским мађарским становништвом и у њему провео прве своје године живота. Овај период могао је бити довољан да он поред свога матерњег језика добро савлада и мађарски језик, чиме се може објаснити релативно велики број преузетих мађарских речи у његовом делу из војвођанске средине.

2.1. Списак мађаризама износи се азбучним редом. Свака реч се илуструје једним или са два примера, уз које се, у загарди, наводи страница са које је преузет. После примера следе потврде које смо налазили у одговарајућим речницима.

АЛДУМАШ м. р.

Купује коње успут и плаћа и пије *алдумаш* (207)¹

РМ-СХ: *áldomás* = *алдомаш, алдумаш*

РМС: *áldumáš* = *алдомаш* мац. Пиће које се пије при куповини или продаји

¹ Истицање речи у изнетом примеру је моје; у загради иза текста у коме се реч налази наводи се страница дела.

АМИШАГ м. р.

Да ви'ш *амишага* његова (355)

РСАНУ: *амишаг*, -ага м. (мац. *hamisság*) в. *хамишаг*

РМС: *хàмишаг*, -ага м. мац. покр. в. *амишност*
амишност, -ости, овде употребљено у значењу под 2. пре-
преденост, лукавост

АРЊЕВИ м. р. мн.

Коме требају кола с *арњевима*, – тај ме мора потражити (278);

Јербо, што је било кола с *арњев* по селу, то је сада све на путу (278)

РСАНУ: *арњев* м. мн. (мац. *ernud*) кров, заклон од асуре, платна или
прућа на сеоским или коморцијским колима

БАГОВ м. р.

Пишите да му шаљемо пет форината сребра да му се нађе [...] нека не пуши
багов к'о неки паор, нека пуши цигаре к'о његов штрајмештер (50)

РСАНУ: *багов*, *багова* м. (мац. *bagó*) значење наведено под 1.б. дуван
рђавог квалитета

БИРОВ м. р.

Није могло да прође без *биров* (29)

РСАНУ: *биров*, *бiрōва* (*бiрōв*, -ōvā и -ōvā) м. (мац. *bíró* = *судија*) са
значењем које се наводи под 3. заст. сеоски кнез или кмет
или под 4. покр. председник градске општине и њеног суда

БИСТОШ м. р.

Мила Кишбиров и Неца *бистош* јако се поносе што су били његови ђаци (29)

РСАНУ: *би Ћстош* м. (мац. *biztos*) полицајац, полицијски повереник

БОЈТАР м. р.

[...] или да слуша меланхоличног *бојтара* (164)

РСАНУ: *бōjtār*, -āра м. (мац. *bojtár*) покр. ист. помагач чувара стоке,
ист. бујтар

БОЈТАРОВ, -а, -о

Изгледа чулав и отрцан к'о *бојтарова* капа (164)

РСАНУ: *бојтáрōв*, -а, -о покр. који припада бојтару

БОЈТАРСКИ, -а, -о

Баш јој је приповедао [...] о [...] малим *бојтарским* платама (164)

РСАНУ: *бојтарскѣ, -а, -о* покр. који се односи на бојтара, који је као у бојтара

БОТУШЕ ж. р. мн.

[купили су] и *ботуше* за обе попадје (321);

и показа јој купљене *ботуше* (339)

РСАНУ: *бѡтуше, бѡтушѣ* ж. мн. (мац. *botos*), покр. варв., исп. значење под 2. собне ципеле од филца, врста патика

ВАРМЕЋА ж. р.

И славна *вармеђа* и сви га титулирају господин доктор Шандор (402)

РСАНУ: *вѣрмеђа* ж. (мац. *vártegye*) област у Угарској и нашим земљама под угарском влашћу

ГАЗДАШАГ м. р.

Ди би мој *газдашаг* био (173)

РМС: *газдѡшаг, -ага* м. мац. покр. в. *газдалук* (= *газдинство, имање*)

РМ-СХ: *gazdaság* = *газдинство, господартсво*

ГАЊЕВИ м. р. мн.

Три камере сламе, камера *гањева*, шапурика (48)

РМС: *гањеви* м. мн. покр. комади горива припремљених од говеђег измета и сламе измешане и осушене

РСАНУ: *гѡњ, гѡња* м. (мн. *гѡњеви*) (мац. *gané*), ђубре, осушена говеђа балега помешана са сламом и исечена у облику цигле (која се употребљавала као гориво)

ДИСНОТОР м. р.

Дошло време свињских даћа (такозваних „*диснотора*”) (243)

РМС и РСАНУ: не потврђују ову реч, а

РМ-СХ: *disznótor* у преводу наводи значење 'клање свиња (у својој кући)'

ДОРОЦ м. р.

Сипи ситна киша и пробија сиротињски *дороц* (240)

РСАНУ: *дѡроц, -ѡца* м. (мац. *daróc*) покр. врста сукненог огртача, гуњ

ЋИЛКОШ м. р.

Чувао се ноћу и од сеоских *ћилкоша* (32)

РСАНУ: *ђи Ђлкош* м. (мац. *gyilkos* = убица), (често погрдно) нерадник, размажени сеоски или маловрашки гиздавац, кицош, наметљивац

ИРОШ м. р.

Ал' и јесам био *ирош* [...] Нисам се, што кажу, бој'о ни једног бачког *ироша* ни пушћо га испред себе (300)

РСАНУ: *ирош* м. (мац. *híres*) покр. 1. онај који воли да се дотерује, кити, кицош, гиздавац, мангуп, лола

ИРОШИТИ СЕ, -им се

[...] *ироше се* јер хоће да привуку девојке (8)

РМС: *ирошити се, -им се* несврш. покр. носити се и понашати као ирош, кицошити се, гиздати се

ИРОШКИ, -а, -о

Носи *ирошку* пошу (36)

РМС: *ирошкѝ, -а̃, -о̃* који се односи на ироша, који је као у ироша

ИРОШКИ, прил.

Хааа! Викну Рада на коње и пуче *ирошки* бичем преко њих (419)

РСАНУ: *ирошки* прил. као ирош, кицошки

ИШПАНОВ, -а, -о

То је била *ишпанова* жена (17)

РМС и РСАНУ: не наводе придев, вен само именицу *ishpān, -ана* м. (мац. *is-ráp*) заст. покр. надгледник, надстојник на властелинском или спахијском имању

ЈАРОШ м. р.

А изветрило је то чим сам изиш'о на *јарош* (121)

РСАНУ: *јарош* м. (мац. *járás* = ледина) општински пашњак, паша, пасиште; поље, пољана

ЈАРОШКИ, -а, -о

С тигли су на *јарошки* пут (121)

РСАНУ: *јарошки, -а, -о* који се односи на јарош, који припада јарошу

КИШБИРОВ м. р.

Мила *кишбиров* и Неца бистош поносе [се] што су били његови ђаци (29)

РСАНУ: ки Ћшбирѡв (*кишбирѡв*), -ѡва и -ѡва м. (мац. *kisbíró* = мали судија) варв. покр. нижи општински служебник

КУРУЦ м. р.

[...] приповедало се за њ, да је био наизменце час у рукама Ракоцијевих куруца а час га преотимали Монастирлијеви Срби (336)

РМС: ку Ћруц м. ист. сељачки устаник у Маџарској у 16. и 17. веку

ЛОЋКА ж. р.

Ту је требала да буде, па да види лоћка једна како се жали супруг и муж (377)

РСАНУ: лоћка ж. в. лоћа

лоћа ж. (према мађ. *lotya*) покр. погрд. а. женска особа недостојног понашања, неморална жена, неваљалица, блудница

НЕМЕШ м. р.

Та обешелеаци сте ви сви, кол'ко вас је гођ! *Немеш* вам требају, *немеш*! (273)

РСАНУ: не Ћмеш м. (мац. *netes*) ист. и покр. племић, припадник племићког staleжа

НЕМЕШАГ м. р.

Прве године, као млад попа, заборавивши свој *немешаг* па чак и чин, умешао се међу ону гомилу, која обично салета кумова кола, па се дере: „Куме, изгоре ти кеса!” (12)

РСАНУ: не Ћмешаг м. (мађ. *netesség*) покр. племићко звање, племство

НЕМЕШКИ, -а, -о

Спира је био из паорске, али *немечке* куће (50)

РСАНУ: нѣмешкѣ, -ѣ, -ѡ који припада невешима, племићима, који се односи на немеше, племићки, уопште својствен вишим друштвеним слојевима

Овде: богатији, имућнији свет

ПАЈТАШ м. р.

Те још какви смо *пајташи* и пријатељи били (280);

[...] да се променим сас оним мојим *пајташом* и колегом (172)

РМС: пѣјдѣш, -ѣша м. мац. = *пајташ*, друг, пријатељ

РМ-СХ: *pajtás* = друг(ар)

ПЕРЗЕКУТОВИЦА ж. р.

госпоја *перзекутовица* (64)

Овде: перзекуторова жена (в. *перзекутор*)

ПЕРЗЕКУТОР м. р.

А кол'ко да испечем кожурице, *перзекуторе* мој – пита као Савка (175)

У мађарском етимолошком речнику (Бенке) за реч *perzekutor* наводе се два значења: 1. *üldöző* (нем. *Verfolgen*) према лат. *persecutor*, у значењу 'прогонитељ (хришћанства)', 2. оптужитељ, тужилац

Обе наведене речи (*перзекутовица* и *перзекутор*) доводе се у везу с значењем под 2: жена тужиоца (функција у суду) односно 'прогонитељ'

ПОРТ у сложеном изразу ТИСА-ПОРТ м. р.

Тиса-порт т.ј. обала Тисе; управо онај крај вароши што је крај Тисе, крај обично Мађарима насељен, у коме је према томе, следователно, ноћу много живље него дању (181)

Ово је пишчев превод дат у напомени испод текста.

Исп. РМ-СХ: *part* = обала

РАДАШ м. р.

То је као *радаш* добио (172)

РМС: *rădău* м. заст. б. оно што се добија као поклон уз купљену робу

РМ-СХ: *răadās* = додатак

РАЦ м. р.

То су све били *Раџи* (43)

РМС: *Răi, Râi* м. мац. (из лат.) погрдан мађарски назив за Србина

РАЦКИ, -а, -о

[...] па тек моле Бога за *рацко* спокој душе (417)

РМС: *răi*кѝ, -ă, -o који се односи на Раце, који припада Рацима

РИФ м. р.

А пошто *риф*? (реч је о тканини, *J. J.*) (195)

РМС: *riif, riifa* м. мац. стара мера за дужину од око 75 см. – ист. аршин, лакат

РОЈТАШКИ, -а, -о

Ал', 'оћете л' неку од они' иза певнице, ил' ћете неку онако с рогља, онако што ми кажемо *ројташку* (реч је о песми, *J. J.*) (415)

Реч се доводи у вези с именицом *ројта*.

РМС: *rôjta* ж. мац. реса као украс, кићанка

РМ-СХ: *rojt* = с *ројтама*, излизан, отрцан

Овде у пренесеном значењу: слободнијег (бећарског) садржаја и мелодије

СОЛГАБИРОВ м. р.

Неки *солгабирови* са зашиљеним и трговци са уфитиљеним брковима (112)

РМС: *солгабиров, -ова* и *солгабирѡв, -ѡва* м. мађ. срески, општински начелник

РМ-СХ: *szolga* = слуга, *служитељ*; *bíró* = судија, *судац*

СОЛГИН, -а, -о

[...] ко ја има *солгину* плаћу (170)

Овде: *солгабировљево*, ону која припада солгабирову

ТЕЛШАСОЊКА, ж. р.

Поздрави ти, каже, твоју милостиву *тејшасоњку* (181)

РМ-СХ: *tejesasszony* = *млекарица*

ТОЦКИ, -а, -о

Одскита [...] за неким *тоцким* уланерским филером (253)

РМС: *то Ћтски, -а, -о* који се односи на Тотове и Тотице, који припада Тоту и Тотици, словачки

РМС: *Тѡт, Тѡта* м. (мн. *Тѡтови*) мађарски погрдан назив за Словачке

ФИЛЕР м. р.

Одскакутала [...] за неким тотским уланерским *филером* (253)

РМ-СХ: *fillér* = *filir*, *нема ни филира* = *нема ни пребијене ларе*

Овде: (пренесено значење) *сиромах*, човек без новца

ЧИКОШ м. р.

[...] *чикоши* из Бачке (278)

РМС: *чѣкош, -оша* м. *коњушар, коњар*

РМ-СХ: *csikós* = *коњар, коњушар*

ШОГОР м. р.

Први се појавио *шогор* (193)

РМС: *шѡгор* м. мац.-нем. женин брат, шурак, муж женине сестре пашеног, сестрин муж, зет

РМ-СХ: *sógor* = *шурак, шура, шурјак, зет*

ШОР м. р.

Јаој! иако сте тек у другом *шору* (51)

РМС: *шѡр, шѡра* м. (мн. *шѡрови*) мац. улица

РМ-СХ: *sor* = 1. *ред, врста*; (улица), *шор*

ШТРАЖМЕШТЕР м. р.

[...] нека пуши цигаре к'о и његов *штражмештер* (34)

РМС: *стражмештар*, -*штра* м. заст. по рангу највиши подофицир
у бившој аустро-угарској војсци, наредник

РМ-СХ: *strázsál* = *чувати*; *mester* = *мајстор*

3. Број мађаризама у Сремчевом делу знатно је већи. У складу с опредељењем да издвојимо лексеме које речници српског (српско-хрватског) третирају као нестандартне, са списка су изозстале све речи које су пореклом из мађарског језика а у изворима које смо консултовали оне нису тако окарактерисане, као: *варош* (*város*), *варошица*, *варошки*, *варошанин*, *варошанка*, *газда* (*gazda*), *газдарица*, *газдовати*, *газдалук*, *кочије* (*kocsi*), *кочијаш*, *кочијашити*, *кочијашки*, *чарда* (*csárda*), *рагастов* (*ragaszt*) итд.

У речнику народних говора Војводине (исп. РСГВ) нису потврђене следеће лексеме: *куруц*; Сремчев облик *ботушке* у РСГВ има и нешто другачије значење: навлаке за чизме од тканине или овчије коже; значење именице *лоћка* које се наводи у РСГВ ('бекрија') није у складу са значењем које има код Сремца.

4.1. Речи из мађарског језика само су изузетно преузимање у изборном облику, него је, по правилу, вршена фонолошка и морфолошка адаптација. И значење преузете речи понекад не одговара у потпуности – било да се преузима једно (или више) значење изворника, а не сва значења; понекад се значење модификује и у српском језику: преузета реч добија нешто другачије или потпуно друго значење. Списак речи који је изложен сасвим довољно илуструје ову тврдњу.

4.2. На фонолошком нивоу најбитнија адаптација извршена је у домену прозодије. Насупрот сложену српском прозодијском систему (квалитативе и квантитативне разлике акцендованих слогова и квантитативне разлике неакцендованих слогова), мађарски језик не познаје наведене дистинкције. Све речи преузете из мађарског језика у српском добијају ова битна обележја (исп. наведене примере).

„Мађарски вокализам је доста различит од нашег (српског, *J. J.*) и разуђенији јер има вокале *ö* и *ü*, а дужина и краткоћа слогова доста утиче на боју вокала *A* и *E*. Наиме, *A* је слично изговору нашег дугог *a*, док је *A* по изговору између *a* и *o*. *É* је затвореније, а *E* је отвореније од нашег *e*. Ипак то не доводи до неких проблема и недоумица, иако се нашом упрошћеном транскрипцијом затиру неке битне изворне разлике.”

И даље: „Консонантизам је, међутим, сличан нашем и може се преносити у наше писање; једини донекле условни поступак је што за мађ. *LY* примењујемо традиционалну замену *љ* сагласно некадашњем изговору који

се чува у дијалектима – иако је данашњи стандардни изговор ј” (Правопис: 221).²

Све примере које смо навели у складу су с правилима и препорукама која се дају у наведеном приручнику.

4.3. На морфолошком плану такође су извршене одређене адаптације преузетих речи. Будући да српски језик разликује род, што изостаје у мађарском, и да спада у групу флексивних језика, насупротив аглутативном мађарском језику, приликом преузимања речи требало је на првом месту решити ова битна обележја српског језика.

Именице *вармеђа* (*vármege*) и *ројта* (*rojt*) у свом изворном облику (*вармеђе*, *ројт*) не укључују се ни у једну од постојећих промена именица ж. р. у српском језику. Форме *вармеђ-а* и *ројт-а* прикључују се именицама страног порекла као *контрола*, *централа*, *цензура* и сл. које су образоване наставком *-а* у ном. јд. и тако се прикључују најбројнијој промени именица женског рода (Клајн 2003: 17).

Именице *асоњка* (*asszony*) у композити *тејшасоњка* (*tejesasszony*) и *лоћка* (*lotyó*) такође су образоване у духу српског језика јер је *-ка* један од најзначајнијих именичких суфикса у словенским језицима; у српском језику његова употреба је нешто ужа него у источним и западним словенским језицима пошто је изгубио значење деминутивности (Клајн 2003: 131). Дакле, *асоњка* и *лоћка* прикључују се најбројнијим именицама ж. р. *-а* деклинације.

Именице *багов* (*bagó*), *биров* (*bíró*), *солгабиров* (*szolga + bíró*) двоструко се везују за мађарски језик: „Суфикс *-ов* је по Скоку од мац. партиципа на *-о*, из мађаризма као *лопов*, *ашов* пренет на домаће именичке, придевске, заменичке и глаголске основе” (Клајн 2003: 176).

У именици *арњеви* (*ernyő*), која се у српском употребљава у облицима множине, примењено је правило по коме знатан број именица м. р. с једносложном основом (и ређе с вишесложном) са завршетком на сугласник у ном. јд. проширују своју основу наставцима *-ов/-ев-* (Стевановић 1964: 198).

5.1. Језик Сремчевог дела *Поп Ђура и поп Спира* може се у целини окарактерисати као „урбани дијалекат”. Наиме, језик личности, али у одређеној мери и самог писца, представља мешавину стандардног израза, дијалекта и особина којима се одликује говор описане средине. Ове последње особитости представљају првенствено позајмљенице из немачког (највећи број) и мађарског (нешто мањи број) језика. Присуство страних лексема сасвим је разумљиво у вишенационалној па према томе и вишејезичној средини, што је писац успешно користио у обликовању свога дела, тј. у реалистичком приказу средине коју је описивао.

² На стр. 222–224 исп. писање свих гласова (гласовних група) мађарског језика у српском језику.

5.2. Пишући овај рад имао сам на уму два задатака: први, да илуструјем констатације дијалектолога које обично гласе: „у лексици је присутан мањи/већи број речи из мађарског језика” (уз редовно изостајање потврда) и, друго, да подстакнем појединце из тзв. мешовитих српско-мађарских средина да допуне списак који сам изнео.

ЛИТЕРАТУРА

- Бенке – *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára III.* Főszerk.: Benkő Loránd. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976.
- Вученов, Д. 1965, Регионалност у епохи српског реализма. *Прилози за књижевност, језик историју и фолклор*, књ. 31. Београд, 205–228.
- Деретић, Ј. 1985, *Историја српске књижевности*. Београд.
- Енциклопедија – *Енциклопедија Југославије 7.* Zagreb, 1968.
- Клајн, И. 2003, *Творба речи у савременом српском језику*. Београд.
- Пецо, А. 1995, Сремац као дијалектолог. *Јужнословенски филолог* LI. Београд, 247–259.
- Правопис – *Правопис српскога језика*. Приредили: Пешикан, М. – Јерковић, Ј. – Пижурица, М. Нови Сад: Матица српска, 1993.
- РМС – *Речник српскохрватског књижевног језика I–III*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969; *IV–VI*. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
- РМ-СХ – Hadrovics, L. *Magyar–szerbhorvát szótár*. Budapest: Terra, 1973.
- РСАНУ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика 1–16 (А–одврзава-ти)*. Београд, 1959–2001.
- РСГВ – *Речник српских говора Војводине 1–4 (А–Љ)*. Нови Сад: Матица српска, 2000–2004.
- Стевановић, М. 1964, *Савремени српскохрватски језик: Фонетика. Морфологија*. Београд.